

Leidal János Lázadó jóság

Dokumentum-töredékek Radnóti fiatal éveiből

Havas Emil emlékének

1982-ben ismerkedtem meg Havas Emil nyugalmazott textilipari mérnökkel (bergen-belseni holokauszt-túlélővel). Beszélgetéseink során elmondta, hogy fiatal korában jó barátságban volt Radnóti Miklóssal, s aktív szerepet játszott a költő első folyóiratainak létrehozásában. Iskolatársa volt Radnóti (akkor még Glatter) Miklósnak a csehszlovákiai Reichenberg (Liberec) textilipari iskolájában. Némi rábeszélés után hajlandó volt részletesebben elmondani ezzel kapcsolatos emlékeit, s így elkezdhettem lejegyzésüket. Sajnos az első hosszabb beszélgetés után megbetegedett, majd váratlanul elhunyt, így a visszaemlékezés töredékes maradt. Adatközlőm halálával a kéziratot lezártam.

A BALASSA BÁLINT IRODALMI KÖRBE

1925 körül, tizenöt-tizenhat éves koromban ismerkedtem meg Radnóti Miklóssal. Én a Markó utcai gimnáziumba és a Ponty utcai felső kereskedelmi iskolába jártam. Radnóti baráti körébe tartoztam, így tagja voltam a Magyar Ifjúsági Balassa Bálint Irodalmi Körnek, a Haladás folyóirat körének.

– emlékezik vissza Havas Emil.

Radnóti Miklós közvetlenül a Tanácsköztársaság bukása után, 1919 szeptemberében kezdte meg középiskolai tanulmányait a Markó utcai főreáliskolában. Valószínűleg már ekkor valamilyen praktikus pályára szánták.

1921-ben édesapja váratlanul agyvérzésben elhunyt. A tizenkét éves Miklós ekkor tudta meg, hogy akit édesanyjának hitt, az csupán nevelőanyja, hogy édesanyja az ő születésekor az ikertestvérével együtt a kórházi ágyon halt meg, s hogy akit testvérének hitt, nem a testvére. Ennek a rettenetes elménynek a döbbenetéből született lírai naplója, az *Ikrek hava*, s a gyermekkori megrázkódtatás egész életére kihatott. Erről tanúskodik a tizenhét évvel később született *Huazonnyolc év* című verse is, a *Merdek út* című kötet bevezető darabja.

Apja halála után anyai nagybátyja, Grosz Dezső textil-nagykereskedő vette gondozásába, aki társultulajdonosa volt a Brück és Grosz nevű cégnek, és több bérházat is birtokolt Budapesten. A tizenkét éves Miklóst két idősebb nőrokonánál helyezte el, akik maguk is rá voltak szorulva a támogatására. Lakásuk az egykori Lipót körút 5. szám alatt, egy kissé kopott bérházban volt.¹ A nagybácsi üzletembert akart nevelni unokaöccséből, ezért 1923-ban az Izabella utcai felső kereskedelmi iskolába íratta be. Baróti Dezső leírása szerint: „Miklósnak az amúgy is szűk és sötétes lakás legkisebb és legsötétebb szobája jutott. A ház tervezői eredetileg (...) alighanem cselédszobának szánták.”²

Havas Emil így emlékezett:

Miklós a Lipót körút 1., 5. vagy 5-ben lakott, egy szép, tágas szobában. A Lipót körúton lakott a baráti körünkben Szalai Sándor (akit Sisinek hívtunk). Reinhold Alfréd és Wagner György is a közelben lakott. Én a Margit híd túlsó oldalán laktam, s így csak át kellett jönnöm. Kedvenc tartózkodási helyünk a Margitsziget volt, ahol nyolcan-tizen összejöttünk, és sétáltunk.

Az említett Szalai Sándor a későbbi neves szociológusprofesszor, akadémikus volt. Ő egy levelében így emlékezett vissza ugyanerre a társaságra: „A húszas évek második felében minden délután a környéken lakó és többnyire a Markó utcai gimnázium felső osztályaiba járó ifjú intellektüeleknek (reménybeli vagy eljövendő filozófusoknak, szociológusoknak, költőknek, íróknak, muzsikuskoknak) viszonylag népes, bár napról napra változó összetételű csoportja sétált föl-le, vagy üldögélt a kőrőlát szélén meg a fák alatti padokon, mindenkor élénk és hangos vitákba, sőt veszekedésekbe bonyolódva az Újpesti rakpartnak a Margit hídtól a Szent István parkig terjedő részén.”³ Ennek a Reinhold Alfréd vezette társaságnak hosszabb-rövidebb ideig tagja volt „Glatter Miklós és Gyarmati Fifi (azaz Radnóti Miklós és felesége), Bálint György (rövid ide-

Radnóti Miklós 1927-ben

ig, mert hamarosan összeütközésbe került Reinhold Frédivel), aki *akkor* még igen távol állt a marxizmustól, időnként *Vas István* (Bálinthoz és magamhoz hasonlóan szintén Markó-gimnazista)...

„Vendégszerepeltek az Újpesti rakparton *Tamássy (Wagner) György*, Jusztusz Pál, Jusztusz János és még sokan mások, de akik az idő tájt már többé-kevésbé tudatosan mozgalmi vezetői ambíciókkal rendelkeztek, nemigen maradtak meg, mert beleütköztek Reinhold karizmatikus-egzisztencialista vezetési igényeibe, amelyek az adott környezetben jobban érvényesültek.”⁴

Vas István a *Nehéz szerelem* című önéletrajzi regényében hosszan ír e baráti körről s a *Haladás*ról. Wagner Györgyről (a regényben Singer György) mint verseinek első baráti kritikát mondó bírálójáról ír. Őt Gyarmati Fanni révén ismerte meg. Egész fejezetet szentel benne a *margitói* társaságnak, s különösen Reinhold Alfrédnek, akit Korngold Ernő néven örökített meg.⁵ „...kiderült, hogy a fedett sétánynak van egy szellemi különítménye is, középpontjában Korngold Ernő, a próféta. Ezt a próféta szót nemcsak gúnyosan emlegetem: sokan tartották annak, sőt maga is igyekezett ezt a jelleget hangsúlyozni, azzal is, amit mondott, azzal is, ahogy mondta, s még a külsejével is. Komolyabb volt mindnyájunknál, pedig csak egy évvel volt nálam idősebb. Szerényen, papos komolysággal öltözködött, még ha nyáron apacsinget hordott ő is. A haja nem bohémesen volt hosszú, mint e szellemi elit sok tagjának, hanem paposan, profétásan. A körégyűlt lányok közül sokan azt mondták róla, hogy szép: amint hogy csakugyan, megnyúlt arcának (...) átszellemült kifejezését, a készenlétben álló áhítatot szépségnek is lehetett értelmezni. Erre a mindig fel-

használható áhítatra szüksége is volt, mert rendszerint magasabb rendű dolgokról beszélt.”⁶

Vas István elbeszéléséből megtudjuk, hogy „Korngold Ernő” (azaz Reinhold Alfréd) próféciainak egyik fő eleme a hindu misztika volt. A társaságban kézről kézre járt Buddha beszédeinek német fordítása. Buddha tanításai mellé társultak gondolkodásában Jézuséi, Vas István szerint kedvet szegő misztikus egyvelegként. A harmadik szellemi vezetőjük H. G. Wells volt, s a műveiben körvonalazódó „igazságos társadalmi béke”. „Korngold” ezzel együtt nem játszott a fellegekben járó szentet, belement a tréfákba is. Jól tudott bánni az emberekkel, s hatása alatt a többiek is megkomolyodtak.⁷

Havas Emil így emlékezett a társaságra:

Volt az ifjúságnak akkor egy irodalom és kultúra iránt érdeklődő széles rétege. Ők adták a koncertlátogatók jelentős részét, ezek a fiatalok szervezték meg Yehudi Menuhin első magyarországi koncertjét is. A társasághoz tartozó lányok az Andrássy úti leánygimnázium diákjai voltak, ők voltak a partnereink. Ebből bizonyos olvasottsági szint kellett. A francia és orosz klasszikusok – például Dosztojevszkij Bűn és bűnhődés című regénye – állandó beszédtemát jelentettek. Ebből a társaságból (akiknek nagy része a Markó utcai gimnázium diákja volt, alakult meg a Magyar Ifjúsági Balassa Bálint Irodalmi Kör. Ez egyéni irodalmi ambíciókkal telített fiatalok felekezettől teljesen független csoportosulása volt, és az egyének anyagi helyzetétől függetlenül baloldali érzelmű. Ezt a baloldaliságot az előző kormány jobboldalisága váltotta ki, az „ébredők” egyesületének ellenreakciójaként. Gondolkodásukban a francia felvilágosodás és 1919 emlékének hatása érződött. Költői vezérszemléjük Ady Endre volt, de mellette jelentős volt Kosztolányi Dező, Babits Mihály és Kassák Lajos hatása is. A lányok ideálja Madzsar Alice volt, a mozgástanárnő.

A Balassa Bálint Kör szervezésének feje Reinhold Alfréd volt. Ő a Belvárosi Takarékpénztárnál dolgozott tisztviselőként.

Főleg a Markó utcai gimnázium diákjai írták a Magyar Ifjúsági Balassa Bálint Irodalmi Kör lapját, a Haladás című kritikai és szépirodalmi szemlét. Én aktívan részt vettem a Haladás létrehozásában, a folyóirattal kapcsolatos szervezőmunkában. (Én voltam az egyetlen ebben a körben, akinek állása volt, és dolgoztam.) [sic] Mi, a Balassa Kör tagjai ekkor már olvastunk magyarra lefordított szovjet propagandairatokat is.

A HALADÁS FOLYÓIRAT KÖRÜL

A *Haladás* című „kritikai és szépirodalmi szemle” sokszorosított eljárással készült lap volt. Havonta kétszer jelent meg, hosszúkás alakban, borítóján Dóczy János linóleummetszetével, mely egy szecessziós férfiaktot ábrázolt, a kezében fáklyával.

Első száma 1926. szeptember 1-jén jelent meg. A második számban lévő impresszum szerint a lapot „A Magyar Ifjúsági Balassa Bálint Irodalmi Kör kézirata gyanánt” adták ki. A főszerkesztő Wagner (későbbi írói nevén Tamási) György volt, a felelős szerkesztő Reinhold Alfréd. A lap három főmunkatárssal és három állandó munkatárssal rendelkezett. Az irodalmi kör hivatalos alakulását 1926. szeptember 17-én tartották.”⁸

Radnóti Miklós első itt publikált műve az 1926. december 1-jei, 7. számban jelent meg: a *Rózsa* című verse (Egy bordóvörös könyv vagy...), melyet 1926. június 9-ére datált.⁹ A következő, december 20-i számban egy novelláját közölték. A lap által rendezett december 7-i vitadélutánon előadást tartott *Hogyan lehet egy költeményt jobban élvezni, szavalva vagy olvasva?* címmel. 1927 januárjában a tisztújító közgyűlés választmányi tagnak jelölte, így tagja lett a kör vezetőségének. A szavazatok alapján elnyerte a főmunkatársi címet. Ettől kezdve minden számban jelent meg írása.¹⁰ A *Haladás* körének fiataljai eleinte a tagok lakásán tartottak előadásokat, vitáesteket, később már nyilvános helyeken is.

Havas Emil így emlékezett erre:

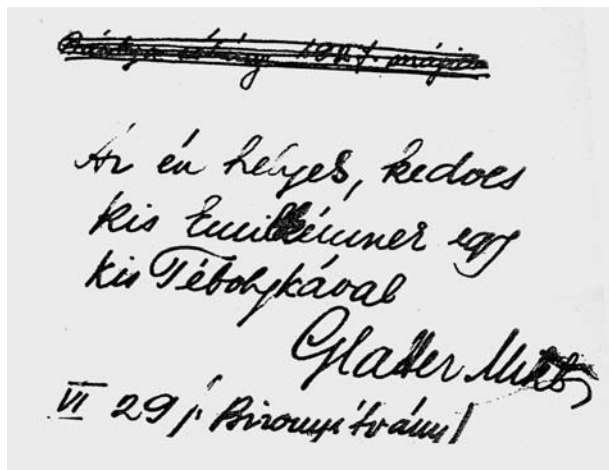
Előadásokat is tartottunk, többek között a postások kaszinójában, ahol én főleg szavaltam. A Karthágói harangok című verset, amit Révész Gabi zenésített meg, Sós Endre későbbi felesége énekelte. A Zeneakadémia Kamaratermében is volt két előadás, melyeket én szerveztem. Egy vidám arcú, szőke lány, Reinhold Alfréd barátnője verseket szavalt. Zongoráztak, hegedültek, duót is játszottak. Prózai szavalatok, könyvismertetések is elhangzottak.

A fiatalok igyekeztek megismerkedni a kor irodalmi és tudományos műveivel, újdonságot jelentő színházi és képzőművészeti eseményeivel, és tájékozódtak a születő szellemi-művészi mozgalmakban is.

Az Oktogonnál volt Kassák Lajosék klubja (ahol most a könyvtár van), oda is rendszeresen eljártunk. A József körúton bérelt ki Palasovszky Ödön egy emeleti helyiséget, itt is voltak előadások. Ezzel egyidejűleg indultak Madzsar Alice mozgásművészeti előadásai.

A *Haladás* folyóirat léte s különösen az összejövetelek légköre valamiféle tiltott gyümölcsöt jelenthetett az ifjúság számára. Az iskolák ellenben nem nézték jó szemmel a „szervezkedést”.

A kör előadásain csak olyan műveket adhattunk elő, amelyek korábban nyomtatásban megjelentek. Az előadás anyagát le kellett adni a főkapitányságon, ahol alaposan átnézték. A legbaloldaliabb mű Ady Endre Proletár fiú ver-

~~Radnóti Miklós ajánlása~~
Az én kedves, kedves
kis barátomnak egy
kis Tétovskával
Glader Miklós
VII 29. Bironyi Irén

Radnóti ajánlása Havas Emilnek a fénykép hátoldalán

se című költeménye volt. Nekem volt zűröm Petőfi A rab című verse miatt is.

Ebben az időben minden mozgalmat, megmozdulást, ami nem a fajmagyarsággal és az irredentizmussal volt összefüggésben, „baloldali böbörgésnek” minősítettek. A „böbörgő ifjúság” politikai szervezkedésének vádjával illették a Balassa Bálint Irodalmi Kört is. Mivel az ifjúság nevelésére nézve károsnak nyilvánították, eljárást indítottak tagjai ellen. Ezt a Markó utcai gimnázium igazgatója indította el. A Kört az iskolák oszlatták fel, azzal az indoklással, hogy ilyenfajta tevékenységet az önképzőkörben kell kifejtetni. Az eljárás során több diákot kicsaptak az iskolából.

A botrányt a Berzsényi Dániel Főgimnázium igazgatója és más vezetők is élesztették, hogy éberségüket bizonyítsák, és politikai tőkét kovácsoljanak karrierjük egyengetése érdekében. Egyesek már guruló rubelt és bolsevizmust emlegettek, végül is az iskolákon belül elintéződött az ügy néhány eltanácsolással és kizárással.¹¹

A *Haladás* – lévén tizenhat-tizenennyolc éves diákok folyóirata – nem hozott irodalmi-művészeti szempontból jelentős eredményt. A lapot körülvevő társaság talán valóban nem volt több mint egy – ahogy Vas István írta róla – „túlméretezett becsvágyú önképzőkör”. A folyóiratról sem volt jobb vélemény: „Nem emlékszem a Haladás-körnek egyetlen írására sem, amely elárult volna valamit szerzőjének személyéről, vagy általában egy akkori gimnazista, egy szellemi érdeklődésű kamasz valódi életéről. De a társadalmi nézeteiről sem, legföljebb azt, hogy megvetette a nyárspolgárokat, a sivár, hétköznapi életet. De Istenről vagy az életről és halálról sem írtak le egyetlen őszinte szót sem.”¹²

A *Haladás* végül is hét hónapig működött, és tizenhárom számot ért meg. Az utolsó száma II. évfolyam 5. szám jelzéssel 1927 márciusában jelent

meg. Ennek ellenére Radnóti Miklósnak kitűnő előiskolát jelenthetett, és jó bevezetőt az irodalmi életbe. Itt került barátságba Reinhold Alfréddal, Wagner Györggyel és másokkal, akikkel később közösen indított folyóiratokat, vagy közösen szerepelt más folyóiratokban.

SZERELEM ÉS ÉRETTSÉGI

Ugyanebben az időben kezdődött számára az egész életére szóló szerelem. Ekkor, 1926 őszén ismerkedett meg Gyarmati Fannival. Fanni, vagyis Fifi (későbbi felesége) Radnóti kedves tanárának, Hilbert Károlynak a feleségéhez járt matematikaórára. Hilbert Károlyt (aki nevét utóbb Komlósira változtatta) még két évvel korábban fogadták Radnóti mellé házitánítónak, s atyai jó barátja s egyben lelki támasza is lett a költőnek.

Sokat köszönhetett Radnóti Fanni műveltségének és szigorú igényességének. Vas István így jellemzi őt ebből az időből: „Okos lány volt, őszintén érdekelt nemcsak az irodalom, de minden műveltséganyag, s közben elegáns, sőt tündöklően szép lány is volt.” Az első, Fanni ihlette versek 1927 tavaszán születtek. Szinte már vallásos áhítat és rajongás jellemzi valamennyit.

Radnóti ekkor még csak tizennyolc éves, 1927 júniusában szerzi meg az Izabella utcai felső kereskedelmi iskola érettségijét. Ebből az időből való egy Havas Emil által megőrzött dokumentum, Radnótinak egy korábban valószínűleg ismeretlen fényképe. Havas Emil gyakran sétált Radnóttal kettesben, s emlékezete szerint egy alkalommal lefényképezte. A képen Radnóti egy utcai padon ül hosszú kabátban, a jobb kezében kalapot tart. A pad mellett egy gázlámpa oszlopa, amellet egy magas törzsű fa. A pad mögötti ház falára egy nagy lombú fa árnyéka vetődik.¹³ A képet Radnóti dedikálta Havas Emilnek. A kis méretű (6×9 cm-es) fénykép hátuljára tintával felírta:

Bástya sétány 1927. május

(Ez a négy szó át van húzva, és alá van írva az ajánlás:)

Az én helyes, kedves
kis Emilkémnek egy
kis Tébolykával
Glatter Miklós

(Alatta a dátum:)
VI 29 /Bizonyítvány/¹⁴

A különböző időpontokból feltételezhető, hogy Havas Emil májusban fényképezte le Radnóti Miklóst (erre utal a vastag felöltő és a kalap is). A kép

Havas Emil a barátnőjével 1928 körül Reichenbergben

bizonyára júniusban készült el, és Havas Emil ekkor adta át barátjának, talán éppen a bizonyítványosztás napján.

REICHENBERGBEN

Az érettségi után a nagybácsi, Grosz Dezső azt kívánta, hogy unokaöccse az ő vállalatának megfelelő irányban képezze tovább magát, így egy csehszlovákiai kisváros, Reichenberg (ma: Liberec) textilipari iskolájába küldte őt tanulni.

Vas István, akinek édesapja szintén textilkereskedő volt, és aki irodalmi ambíciói miatt elutasította a reichenbergi tanulmányok gondolatát, utóbb így írt erről: „...a későbbiek folyamán többször megbántam akkori merevségemet: első ízben talán akkor, amikor Radnóti arról az érdekes és fontos évről mesélt, melyet ugyancsak textiles nagybátyja kívánságára a reichenbergi textiliskolán töltött, mielőtt nagybátyja hozzájárult, hogy a textiliskola helyett a szegedi egyetemre iratkozzék.”¹⁵

Havas Emil 1928-tól hosszabb ideig volt hallgatója a reichenbergi (ma: Liberec) Állami Textilipari Szakiskolának, így részletes és hiteles képet nyújtott a környezetről, amelyben Radnóti Miklós a tanulmányait folytatta.

A reichenbergi textilszakiskolán nyugat-európai színvonalú, praktikumra törekvő és szakmailag tág látókört biztosító oktatás folyt. Az iskola központja Prágában volt. A

tanárok többsége jól képzett oktató volt, nagy rutinnal rendelkeztek. Nagy súlyt helyeztek az iskola jó hírének egész Európában való elterjesztésére, sőt mindig voltak más világrészekből hallgatók, így például az Egyesült Államokból, Kanadából, többen Kelet-Ázsiából is. A tanulók egyharmada cseh és szlovák, kétharmada külföldi volt. Felesleges vagy abszolút szükségtelen dolgokat nem tanítottak. Látható törekvés volt az általános ipari tájékoztatásra a termelésirányítás, a gyártás- és gyártmányfejlesztés területén. Az iskolai oktatás elég feszített ütemben folyt: reggel nyolctól déli egy óráig elméleti órákat tartottak, háromtól hatig gyakorlati oktatást, rövid szünetekkel. Textilkereskedelmet, fizikát, némi kémiát tanítottak.

A gyakorlati foglalkozások nagy részét az iskola alagsorában tartottuk. A kis bázisüzemben a textilipar különböző gépfajtái megvoltak, és mindegyiken tudnunk kellett dolgozni. Én szövő szakra jártam, Miklós is, de a fonást is meg kellett tanulnunk.

Radnóti néhány hetes késéssel, 1927. október 3-án érkezett Reichenbergbe. Emiatt a minisztérium nem is engedélyezte felvételét. Végül is vendég hallgatónak vették fel az ún. Abiturienten-Kursra, az érettségizetteknek indított rövidített, egyéves tanfolyamra. Az év végén így is csak látogatási bizonyítványt kapott, semmilyen végzettséget nem szerzett.¹⁶ A diákok nemcsak az iskolai műhelyben, hanem a város néhány textilüzemében is dolgoztak, például a C. Neumann und Söhnénél és Johann Liebig báró gyárában is. Radnóti már legelső, október 8-án feladott levelében beszámol erről kedves tanárának, Komlói Károlynak: „Van gyakorlati óra is. Azt hiszem, szétmegy a fejem. Egy gyárterem, 60–70 gép zakatol állandóan. Egész vicces, mikor kék munkásruhámban ott állok egy bömbölő gép előtt, olajtól és verejtéktől csurogva rángatom a fogahtyúkat. Mivel nincs gyakorlatom, következetesen elrontok mindent...¹⁷

Ebből az élményből fakadt a megérkezése után két héttel, 1927. október 17-én írott verse, a *C. Neumann und Söhne*:

[...]
a Gépek ritmusára sóhajt a Gyár:
de meghal mikor megszólal este a sziréna és nagyratárt kapukon kitérdulnak a bús, sápadt munkások és a lányok, akik az olajvéres, hörgő gép mellől zúgó füllel, futva, viháncolva, kacagva menekülnek az uccára...

Ha a gyár és a gyári munka nem is volt a tanulmányok legkellemesebb része, egy tantárgyat nagyon megkedvelt, a mintatervezést. „Ezekon az órákon nekiengedem a fantáziámat, és olyan szövetter-

RADNÓTI MIKLÓS
**POGÁNY
KÖSZÖNTŐ**
VERSEK

A KORTÁRS KIADÁSA
BUDAPEST, 1930

Radnóti Miklós első kötete, a Pogány köszöntő címlapja

veket produkálok, hogy a prof. sír a gyönyörűségtől. (Ilyen növendékem még nem volt! – mondja.) A fiúknak pedig, mind a negyvennek, én csinálom” – írja Komlói Károlynak egy héttel később.¹⁸ Ugyanerről ír január 14-én kelt levelében, melyben pénzühiányára és nagybátyja fukarságára panaszkozik: „...Tessék elképzelni, hogy le lehetek égve, hogyha pénzért csinálom meg az ügyetlenkező kollégák rajzait, és mikor a magaméval megvagyok 2–3 órát görnyedek egy idegen rajz fölött 5 koronáért. Azért csak 5-ért, mert nagy a verseny és én hiába mesélem a fakezűeknek, hogy azok a rajzok, amiket én csinállok jobbak és gondosabbak, mégis az olcsóbbhoz mennek.”¹⁹

Virágh Józsefné T. Sonja, aki részletesen kutatta Radnóti reichenbergi tartózkodásának emlékeit, 1970-ben felkereste a költőt ott élő osztálytársait. Így jegyezte fel nyilatkozatukat: „Miklós nagyon szerényen élt és viselkedett Liberecben. Megvolt a maga társasága, akikkel szórakozott. Főleg a színjárat kedvelte, de szeretett sportolni is: részt vett a váltófutásban, télen a Jested nevű hegyre járt szánkázni, nyáron pedig fürödni a »Talsper«-re. Nemhogy osztálytársai, de még barátai sem tudták róla, hogy verseket ír, de azt észrevették, hogy nem műszaki érdeklődésű diák, inkább filológus. Műszaki rajzait is mindig egyik barátja készítette helyette”(1)²⁰

Virágh Józsefné felkutatta Radnóti reichenbergi lakását is. Az akkori Leipzigerplatzon (ma Trzni námesi), Albert Hammerschlag kereskedőnél, a 2. számú ház harmadik emeletének 5. számú lakásában lakott albérletben.

Havas Emil, aki 1928 őszén ugyancsak a Leipzigerplatzon lakott, így emlékezett a lakáskörülményekre s a városi diákéletre:

Radnóti adta meg nekem Tini címét. A Száz liba egy sorba kezdetű nóta első néhány taktusa volt az egyezményes fütytelünk, mikor ezt megballotta, mindjárt lejött élém. Az ő segítségével kerültem a Leipzigerplatz 12-be. Jó hely volt, közel az iskolához.

A szállásnak kétfajta változata volt, a szállásadó felfogásától függően. Az egyik a Sturmfreiwohnung („szabadrobam”-lakás), itt a lakó akár éjjel, akár nappal, akár férfi, akár nőlátogatót fogadhatott. A másik a Privatzimmer: itt legfeljebb előzetes bejelentés mellett azonos nemű látogatót fogadhatott. Voltak diákok, akik teljes ellátást kaptak a szállásadótól, a többiek ott kosztoltak, ahol tudtak.

Csehszágban a megélhetés akkoriban viszonylag nagyon olcsó volt. Abhoz, hogy egy diák ne éhezzen, és körülbelül normális körülmények között éljen, hatszáz-hétszáz korona kellett. Ennyiből már zsebpénzre is tellett. Én is hatszáz koronát kaptam bazulról. Ezt különmunkával még 1000 koronával ki tudtam egészíteni. Megismerkedtem egy kis

Neufeld Dezső, Havas Emil apósa, akinek a nyomdájában készült a Pogány köszöntő

textilüzem tulajdonosával, s ott nála a raktárat kezeltem, a készárut levágtam, előkészítettem a megrendelők számára. Bár csak másfél éves képzés volt, mindenki mérnök úrnak hívta magát. A diákok kulturáltak voltak, érdeklődők, lényegében szolidak. Abban az évben tizenhárman vagy tizennégyen voltunk ott magyarok. Én egy volt középiskolai osztálytársammal együtt mentem ki. A magyar fiúknak nagy hátrányt jelentett, hogy nem tudták a nyelvet. Szakmát tanulni idegen nyelven különösen nehéz. Voltak tanárok, akik segítettek az embert, de voltak olyanok is, akik kibaszálták nehézségeinket. Ilyen volt például Kubicek tanár úr.

A Havas Emil által említett Tini (valódi nevén Klementine Tschiedel) Radnóti egyik szerelme volt. Őróla írta azt a tizennégy verset, ami később a *Szerelmi ciklus 1927–28-ból* összefoglaló címet kapta. Radnóti a következő ajánlást írta föléjük: „Tininek, a kis gépiróleánynak.” Az akkor 17–18 éves német leány negyvenkét év után úgy emlékezett, hogy Miklós „mindig szomorú volt, és a helyzetét szidta... Mindig jól öltözködött, de annak ellenére, hogy tanult, nem szenvedett pénzhiányban. Ez fel is tűnt nekem.”²¹

Ha a néhány hónapos kapcsolat egészében nem is volt meghatározó Radnóti életében – hiszen állandó levelezésben maradt Gyarmati Fannival, sőt a karácsonyi szünidőre hazatérve neki is megmutatta a Tiniről írott verseket –, az érzéki szerelem megismerése siettette férfitvá érését. Ezt a városnak a hazainál sokkalta szabadabb, a magyar kisvárosokétól merőben eltérő légköre is elősegítette.

Havas Emil emlékezése szerint:

Reichenberg abszolút nyugat-európai jellegű, kétnyelvű kultúrcentrum volt, saját operával (mely küllemre hasonlított a pesti Operához). Többemeletes házak, szórakozóhelyek, kávéházak tömege jellemezte. Hatalmas új épületben volt az UFA mozi, azonkívül négy-öt másik mozi. Vendéglők és éttermek is minden színvonalon. A diákok esténként szórakozni jártak. Széles skálájú és színvonalú táncolási lehetőség is volt, a kis táncköröktől egészen az előkelő táncbelyekig és bárókig. A szmoking általánosan elterjedt volt. A táncmulatságokon nagy volt a szabadság és a szabadoság. A vezérmotívum a teljes önállóság volt. Ha egy fiúnak volt lakása, s a kávéházban megismerkedett egy kislánnyal, az első beszélgetés után már mentek fel a fiú lakására. Ez volt a fiataloság szabadsága.

Itt szombaton csak délig volt tanítás, s így szombatonként mindenkor barátnőmmel elutaztunk, és csak hétfőn jöttünk vissza. Kivándulásokat tettünk az Óriás-hegységbe, Csehszág belső területeire, vagy éppen Prágába. A lányoknak voltak Prágában rokonaik, így náluk lehetett szállást kérni éjszakára.”²²

Havas Emil beszélt az akkoriban feléledő nemzeti ellentétekről is:

Az iskolában a cseh osztálytársakkal általában jó viszonyban voltunk. 1927-től kezdve, akárcsak Magyarországon, erősödött a sovinizmus Csehszlovákiában is. Egy cseh lány például nemigen járhatott magyar fiúval. A szórakozóhelyeken is, ha egy magyar fiú cseh lányt kért fel, s az elment vele táncolni, a cseh fiúk leszorították a dobogóról. Ez egyenlő volt a kibívással. Ilyenkor a hátsó udvarban veszekedés, lökdösődés alakult ki, de verekedés csak nagyon ritkán. Én úgy érzem, hogy személyemmel kicsit a magyarságot is képviselem, így sokat adtam a comme il faut viselkedésre.

A kirándulásokról Radnóti is beszámol leveleiben. Többek közt egy sítúráról, ahol a hegyek között eltévedve átkerültek Németország területére, s onnan (mivel úti okmányok híján vonatra nem ülhettek) nagy késéssel tértek vissza.²³

Havas Emil így emlékezett a kirándulásokra:

Télen gyakran mentünk egy-két napos sítúrákra. Indulásakor az ember már a ház előtt felesatolta a léceit, és úgy ment kirándulni. Olyan magas volt a hó, hogy a városban a járdán is lehetett síléccelel közlekedni.

Reichenberg közelében, a fenyőerdők közepén, tökéletesen ideális környezetben volt egy „Talsperreben”, egy úszásra alkalmas kis tó vagy tengerészem. Gyönyörű tisztá vize volt, nyaranta sokat jártunk oda.

Radnóti is megemlíti mindezt Komlói Károlynak írt levelében: „A város nagyon kedves, igazi Studentstadt. Csak kissé nagyon erkölcsstelen levegőjű. Több bár, lokál, kávéház van itt, mint Pesten. És mind a diákok zsebére építve. Joggal. A fiúk itt, távol a szülői hajlék és az apai pofonok melegétől, hihetetlen dorbézolásokat visznek véghez. Az én pénzem két nap alatt szétfolyott, szerencse, hogy a koszt-kvartélyt Dezső bácsi kifizette...”²⁴

Komlói Károly válaszában megfeddte Radnótit, s ő sietett menteni magát, és cáfolni az esetleges terhelő feltételezéseket: „A nőkről szóló fejezetet külön köszönöm Tanár úrnak. Nem írt nekem még tényleg senki erről. De nem vagyok már gyerek, tudok a veszélyekről, és bízom a szerencsében is.

Egyébként művelődöm is. *Magyar Hírlap, Nyugat*, és *Mindny. Lapja* jár ide nekem.”²⁵

A harmadiknak említett *Mindnyájunk Lapjának* különös jelentősége lett az ifjú költő életében. Ez az első „valódi” sajtóorgánium, amely közölte az írásait. A *Mindnyájunk Lapja* című „szépirodalmi, művészeti és társadalmi hetilap” a Hellas Rt. meglehetősen kétértékű kiadványa, mely a könyvkiadó ponyvaregényeit volt hivatva propagálni. Radnótinak négy műve jelent meg a mindössze tíz hónapot megélt újság hasábjain. Két versét közlik, a *Hív a Duna* és a

Szemem meredten borba meredt címűt. Ezenkívül két novellája jelent meg, *A poéta és a nő* (mely korábban már a *Haladás* december 20-i számában napvilágot látott), és a *Halál* című. Ez utóbbi az *Ikrek hava* egy részének korai megfogalmazása. A lap utolsó száma írása helyett már csak egy üzenetet közöl számára a Posta rovatban „G. M. Reichenberg” címmel: „Sajnos már elkésve érkezett.”²⁶

Egyik 1927-ben kelt levelében arról számol be, hogy megrendelte Budapestről Barbusse, a neves francia kommunista író Jézus-tanulmányát. Első kötete, a *Pogány köszöntő* élére ebből választott mottót. Sós Endre, Radnóti ifjúkori barátja állítása szerint a költő „néhány cikket írt ottani tartózkodása idején a kommunista párt helyi lapjának Magyarországról és a magyar irodalmi viszonyokról.”²⁷ Baróti Dezső ezt nem tartja valószínűnek, már csak a költő gyenge némettudása miatt sem.

Tolnai Gábor tudomása szerint Reichenbergben nem működött német nyelvű kommunista lap, szerinte a *Vorwärts* című baloldali szociáldemokrata újság hasábjain kellene keresni Radnóti írásait.²⁸

Havas Emil is említette beszélgetésünk során a *Vorwärts*-et:

Reichenbergben a Vorwärts, a kommunisták hivatalos lapja számára fordítottam cikkeket németből és németre. Mikor hazajöttem Budapestre, emiatt rendőri felügyelet alá kerültem. Hetekig járkáltam utánam. Végül az édesapámmal bementünk a kapitányságra, ahol kijelentettem, hogy semmiféle illegális szervezetnek nem vagyok a tagja. Ezután már békén hagytak.

Tolnai Gábor közli Havas Emil elmondása alapján, hogy ő H. B. P. szignóval publikálta egy versét németül a *Vorwärts*-ben, saját fordításában. „...megjelenése után detektív jelent meg a szállásadónőjénél, érdeklődve kiléte, anyagi viszonyai és személyi kapcsolatai iránt.”²⁹ Tolnai Gábor véleménye szerint a Csehszlovákiába eljutó emigráns – részben kommunista – magyar sajtó hatással lehetett Radnótira, és az ott megjelent versek és cikkek vezethették őt a kötött formák elvetéséhez, a szabad vershez.

AZ 1928 FOLYÓIRAT

Radnóti 1928 júniusában tért vissza Budapestre. Nagybátyja magával vitte olaszországi nászútjára Velencébe. Ezután munkába állt nagybátyja üzletében, s a számára elviselhetetlen hivatalnoki munkára fogták. A nagybácsi üzlettársa alaposan megkeserítette az életét, s egyébként is idegenkedett a textiles szakmától. Ekkoriban fogant elhatározása, hogy különbözeti vizsgákat letéve megszerezze a gimnáziumi érettségit, és tanári pályára készülve az

Radnóti Miklós dedikációja Havas Emilnek
a Pogány köszöntőhöz

egyetemre menjen, mert azt összeegyeztethetőnek vélte irodalmi ambícióival.

Baráti körébe visszatérve Reinhold Alfréddal és Wagner Györggyel s a baráti kör más tagjaival közösen újabb folyóirat indítását határozták el. A lap címe 1928 volt, a főszerkesztő Reinhold Alfréd, a szerkesztők Glatter (Radnóti) Miklós és Wagner György. Elmondása szerint Havas Emil is aktívan közreműködött a folyóirattal kapcsolatos ügyintézésben és technikai teendőikben.

Az „irodalom – művészet – kritika” műfaji megjelöléssel indított folyóirat eredetileg évente tízszer jelent volna meg. Csak két száma ismeretes, az 1928. októberi és decemberi.

Az 1928 deklaráltan nemzedéki folyóirat volt. Bevezető cikkét Ráskay László írta *Tiszteld a fiatalokat* címmel. Petőfi, Ady és Victor Hugo példájára hivatkozva azt fejti ki, hogy a haladás képviselői mindig a fiatalok. A lap hasábjain többen jelentkeznek első írásaikkal, akik később a kommunista mozgalomban tevékenykednek majd: Forgács Antal, Földes Ferenc és Gosztonyi Lajos. Radnótinak öt verse, két könyv- és két filmkritikája jelent meg az 1928-ban. Legérdekesebbnek közülük a *Milliók és milliók* című (kötetben *Sirálysikoly* címmel), és a *Vers*, amely a költő első kötetében, a *Pogány köszöntő*ben *Szegénység és gyűlölet verse* címmel jelent meg.³⁰ Ez utóbbi Kassák hatását mutató szabad vers.

Az 1928-at Lengyel András megalapozott feltevése szerint az 1929 követte volna. Korabeli sajtóközleményeket idéz „1929” *Egy elsüllyedt folyóirat* című írásában, melyek az 1929 című lap különböző rendezvényeiről tudósítanak. Az 1929-nek a Pénzüntézet Tisztviselők Országos Egyesületében (PTOE) rendezett vitaestjein részben előadóként, részben hozzászólóként az 1928 körének tagjai szerepelnek.

Korábban idézett cikkében olvashatjuk Reinhold Alfréd közlését (aki ekkor Londonban élt Alfred Reynolds néven), hogy az 1928 a naptári év fordulatával 1929 címen jelent meg. Feltehetőleg két-három szám látott napvilágot ezzel a címmel.³¹

A POGÁNY KÖSZÖNTŐ

1929 nyarán *Jóság* címmel kilenc fiatal költő adott ki versantológiát: Radnóti, Wagner György, Forgács Antal, Fekete Alfréd, Vajda János, Lakatos Péter Pál és mások. Ugyanez év novemberében adták ki újabb folyóiratukat *Kortárs* címen. Ennek szerkesztője Vajda János, „szellemi irányítója” Forgács Antal volt. A *Jóság* más résztvevői is munkatársai voltak a lapnak. A *Kortárs* kiadásában jelent meg 1930-ban Radnóti első verseskötete, a *Pogány köszöntő*.³² Említést érdemel, hogy a könyvet a Havas Emil felesége, született Neufeld Margit édesapja, Neufeld Dezső tulajdonában lévő Budapesti Nyomda Rt.-nél nyomtatták ki. Havas Emil elmondta:

*Apósomnak egy kicsi nyomdaüzeme volt egy gépmesterrel, három berakónővel. Jó irodalmi érzékű ember volt, maga is írogatott. Fiatal költők munkáit szívesen kinyomtatta akár féláron is.*³³

Radnóti Miklós első kötetéből Havas Emilnek is dedikált egy példányt, ezzel az ajánló szöveggel:³⁴

Havas Emilnek
öreg barátsággal és
üdvözlettel
Radnóti Miklós
Budapest, 1930. július 1.

S ahogyan Pomogáts Béla kisonográfijában megjegyzi: „E folyóiratokkal és antológiával lépte át Radnóti az irodalmi élet kapuját. ... Ekkor határozta el, hogy egyetemen folytatja tanulmányait. (...) a szegedi egyetem magyar-francia szakára iratkozott be. (...) Szegedre költő érkezett.”³⁵

JEGYZETEK

1. Baróti Dezső: *Kortárs útlevelére. Radnóti Miklós 1909–1955*. Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest, 1977. p. 23–26.
2. Uo. p. 25.
3. Idézi Lengyel András: „Ujpest-rakparti peripatetikus társaság.” *Élet és Irodalom*, 1978. augusztus 19. p. 2.
4. Uo. p. 2.
5. Vas István: *Nehéz szerelem*. Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest, 1972. 13. fejezet: A nagy kudarc. p. 234–248.
6. Uo. p. 239–240.
7. M. Pásztor József: „Az író beleszó...” *Baloldali irodalmi folyóiratok az ellenforradalmi Magyarországon*. Kossuth Könyvkiadó. Budapest, 1980. Radnóti Miklós és diáktársai folyóiratai című alfejezet. p. 192–196.

9. Radnóti Miklós összes versei és műfordításai. Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest, 1972. (A szöveggondozás Koczás Sándor munkája.) p. 215.
10. M. Pásztor József: i. m. p. 192–193.
11. Vas István: i. m. p. 291.; Baróti Dezső: i. m. p. 38.
12. Vas István: i. m. p. 290.
13. Lásd az 1. képet.
14. Lásd a 2. képet.
15. Vas István: i. m. p. 401.
16. Virágh Józsefné: Radnóti Miklós ismeretlen éve Liberecben. *Korunk*, 1978. 10. szám, p. 869.
17. Idézi Baróti Dezső: i. m. p. 43.
18. Uo. p. 41–42.
19. Radnóti Miklós levelei Hilbert Károlyhoz. Közli Petrányi Ilona. *Irodalomtörténet*, 1978. 1. szám, p. 267.
20. Virághné T. Sonja: Radnóti Miklós egy éve Liberecben. *Irodalmi Szemle* (Pozsony), 1972. 1. szám, p. 56–61.
21. Virágh Józsefné: Radnóti Miklós ismeretlen éve Liberecben. *Korunk*, 1978. 10. szám, p. 869–871.
22. Lásd a 3. képet.
23. Radnóti Miklós levelei Hilbert Károlyhoz. Id. m. p. 268.
24. Idézi Baróti Dezső: i. m. p. 43.
25. Uo. p. 44.
26. Katona Ferenc: Radnóti Miklós zsengei a Mindnyájunk Lapjában 1927–28-ban. Különlenyomat az *Irodalomtörténet* 1972. 2. számából. p. 482–485.
27. Vasvári István (összeállító): *Radnóti Miklós. Bibliográfia*. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. Budapest, 1966 (Írói arcképvázlatok, 6. kötet.) Sós Endre: Bevezető. p. 13.
28. Tolnai Gábor: Radnóti. In: *Tanulmányok*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1970. p. 416.
29. Uo. p. 416.
30. Baróti Dezső: i. m. p. 196.
31. Lengyel András: „1929” Egy elsüllyedt folyóirat. *Élet és Irodalom*, 1977. december 10. p. 6.

32. Lásd a 4. számú képet.
33. Lásd az 5. számú képet.
34. Lásd a 6. számú képet.
35. Pomogáts Béla: *Radnóti Miklós*. 2. kiadás. Gondolat, Budapest, 1984. p. 15.

IRODALOM

1. Baróti Dezső: *Kortárs útlevélre. Radnóti Miklós 1909–1955*. Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest, 1977. (Buday György fametszeteivel és rajzaival.) 504 [6] p.
2. Katona Ferenc: Radnóti Miklós zsengei a Mindnyájunk Lapjában 1927–28-ban. Különlenyomat az *Irodalomtörténet* 1972. 2. számából.
3. Lengyel András: „Ujpest-rakparti peripatetikus társaság” *Élet és Irodalom*, 1978. augusztus 19. 2. p.
4. Uő.: „1929” Egy elsüllyedt folyóirat. *Élet és Irodalom*, 1977. december 10. 6. p.
5. M. Pásztor József: „Az író beleszól...” *Baloldali irodalmi folyóiratok az ellenforradalmi Magyarországon*. Kossuth Könyvkiadó. Budapest, 1980. 463. p.
6. Pomogáts Béla: Radnóti Miklós. 2. kiadás. Gondolat Kiadó. Budapest, 1977. 228 [2] p. 16 t. (Nagy magyar írók.)
7. Radnóti Miklós levelei Hilbert Károlyhoz. Közli Petrányi Ilona. *Irodalomtörténet*, 1978. 1. szám.
8. *Radnóti Miklós összes versei és műfordításai*. Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest, 1972. (A szöveggondozás Koczás Sándor munkája.)
9. Tolnai Gábor: Radnóti. In: *Tanulmányok*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1970. 437. [2] p.
10. Vas István: *Nebéz szerelem*. Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest, 1972.
11. Vasvári István (összeállító): *Radnóti Miklós. Bibliográfia*. Közreműködött Batári Gyula. Bevezette Sós Endre. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. Budapest, 1966. (Írói arcképvázlatok, 6. kötet.)
12. Virághné T. Sonja [Virágh Józsefné]: Radnóti Miklós egy éve Liberecben. *Irodalmi Szemle* (Pozsony), 1972. 1. sz.
13. Uő.: Radnóti Miklós ismeretlen éve Liberecben. *Korunk*, 1978. 10. sz.

A Zsidó negyed szívében, a Kazinczy utca 31-ben található a Carmel étterem, amely 1987 óta áll az oda látogató vendégek rendelkezésére. 2008 áprilisától **GLATT KÓSER ÉTTEREMKÉNT** üzemel, Rav Weisberger ortodox rabbi felügyelete alatt.

Az új étlapon nemzetközi és magyaros ételspecialitások, zsidó ételkülönlegességek egyaránt megtalálhatók.

Az igényesen felújított 100 férőhelyes étterem két szinten üzemel. Egy 25, 16 és egy 10 fős különteremmel is rendelkezik, mely ideális lehetőséget nyújt családi, üzleti és egyéb összejövetelek megrendezésére.

A **GLATT KÓSER CARMEL ÉTTEREM** csapata mindig örömmel, és szívélyesen fogadja Önt és asztaltársaságát! Catering szolgálatunk vállalja kóser esküvők, Bar-micvak, Brit milák éttermen kívüli teljes lebonyolítását.

LEGYEN A VENDÉGÜNK!

NYITVA TARTÁS: vasárnap – péntek: 12–23 óráig;
szombat délben: 12–14 óráig; szombat este: 18–23 óráig.
A péntek esti és szombat déli menü előre fizetendő.

GLATT KÓSER CARMEL ÉTTEREM

1074 Budapest, Kazinczy utca 31.

Asztalfoglalás:

Telefon: (+36-1) 322-1834, Tel.: (+36-1) 342-4585

Fax.: (+36-1) 461-0024

e-mail: carmel@carmel.hu; <http://www.carmel.hu>

